

1877 — 78 OSMANLI - RUS HARBİNİN SEBEPLERİ

YULUĞ TEKİN KURAT Ph. D.

Doksanüç harbi diye anılan 1877 — 78 Osmanlı Rus savaşı, Rusya'nın büyük avantajlar ve Babıâli'nin de büyük sıkıntılar içinde çarpıştıkları bir muharebedir. Bu harbin bir özelliği de XIX uncu asır boyunca Orta Doğuda temin edilmeye çalışılan dengenin, diğer bir deyimle "Şark Meselesi" siyasetinin bir an için bile olsa Rusya lehine gelişmiş olmasıdır. Kırım savaşıdanberi mağlubiyet acısıyla kıvranan Rusya, Akdeniz'in bekçisi İngiltere'yi tarafsız kalmaya mecbur kılan sebeplerden faydalanmış, Balkanlardaki amansız rakibi Avusturya - Macaristan ile de gizli bir anlaşma yaparak Bulgaristan üzerinden İstanbul'a yürümeye kalkışmıştır (24 nisan 1877). Rus genel kurmayı en çok üç ay içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine varacaklarını hesaplamışsa da, sonuç hiç de öyle çıkmamıştı. Gazi Osman Paşa ve askerlerinin cansiparene müdafaası Rus ordusunu 19 temmuz 1877'den 10 aralık 1877'ye kadar Pilevne önünde kilitlemişti. Ancak Romen takviyeleri alan Ruslar, harbe girişlerinden on ay sonra İstanbul için tehlikeli olmaya başlamışlarsa da, en büyük hedeflerine ulaşamamışlardı. Çünkü Gazi Osman Paşa'nın başarısı, aynı zamanda siyasî bir zaferdi. Bir müddet gaflet uykusuna yatmış batılı devletler, Rusya'nın Bulgaristan ıslahatı için değil, kendi gayeleri için savaştığını nihayet anlamışlardı. Bu harbi takibeden Ayastefanos anlaşmasını (3 mart 1878) bozan Berlin konferansı (13 haziran - 14 temmuz 1878) Orta Doğudaki dengeyi yeniden düzene koymuştu. Savaştan sonraki siyasî gelişmelerde olduğu kadar, harbten önceki diplomatik münasebetlerin de önemi büyük olmuştur. Zira 1875 ile 1877 arasındaki olaylar Rusya'ya rahatça harbe girmek fırsatını vermişti.

Harbin kıvılcımları 1875 yılında Hersek eyâletinin Nevesine kasabasında kopan bir ayaklanma ile parlamaya başlamıştı. Zaten 1829'dan sonraki olaylar, Osmanlıların Balkanlardaki idarî ve siyasî hâkimiyetlerinin gittikçe zayıfladığını göstermekte devam ediyordu. Teselya ve Epir hattının güneyinde müstakil bir Yunanistan

kurulmuş, Tuna nehri ile Karpat dağları arasındaki otonom Eflâk ve Buğdan beylikleri 1861'de birleşerek, resmen tanınmış olmasa bile bağımsız bir Romanya devletinin temelini atmış bulunuyorlardı. Sırbistan ise 1830'da muhtariyetini tanıtmış ve Osmanlılar 1867 de Sırbistan kalelerindeki bütün kuvvetlerini çekerek Sırlara istiklâllerini zımnen vermişlerdi. Dinarik Alplerinin kenarındaki Karadağ ise coğrafî yapısı ve cenkçi halkı yüzünden hiçbir zaman Osmanlılar tarafından tamamen işgal edilemediğinden, muhtariyetini Babıâli'ye tanıtmıştı. Böylece 1875 yılına geldiğimizde, Balkanlardaki Osmanlı toprakları kuzey batıda Bosna ve Hersek eyaletleri, bitişiğindeki Yeni Pazar sancağı, Arnavutluk, Makedonya, Teselya, Bulgaristan ve Trakya'dan ibaretti.

Balkanlardaki durumun istikrarsızlığının başlıca sebebini buradaki Osmanlı tabasının büyük bir çoğunluğunun Ortodoks kilisesine bağlı hristiyanlar olmasında aramak lâzım gelir¹. 1789 Fransa ihtilâli ile doğan ve bilhassa 1848 yılında Orta Avrupa ve Macaristan'ı saran hürriyet ve milliyetçilik prensiplerinin yavaş yavaş Balkanlara akması ile, bu bölgedeki ayrı bir kültür ve dine mensup zümrelerin Babıâli tarafından idaresinin hiç de kolay olmayacağı görülüyordu. Yunan istiklâli Balkanlarda milliyetçilik prensibinin temellerini atmış ve 1848 ihtilalleri ise diğer gayri müslim zümrelerin arzularını kamçılamağa başlamıştı. Bu durumun Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki müsbet tesiri, idarecileri devlet sınırları içinde ciddi bir idarî ıslahat yapmaya sevketmiş olmasıydı. Yeni bir hükümet anlamı içinde, ıslahatçı Sultanların en çok dikkat ettikleri nokta tabalarına kanun nazarında bazı eşit haklar tanımaktı. Fakat asırlardanberi yerleşmiş imparatorluk ananesi Türk ve Türk olmıyan, müslim ve gayri müslim unsurlar arasındaki ayrılık mefhumunun kaldırılmasında en büyük engeli teşkil ediyordu. Kültür yönünden bakılacak olursa hristiyanlar ve müslümanlar arasında büyük bir uçurum vardı.

Osmanlı idarecileri güçlükleri bilmiyor değillerdi. Bütün iyi niyetlere rağmen, İmparatorluğun geniş topraklarında, hele demiryolu irtibatının hiç olmadığı bir zamanda, merkezî idareyi dış eyaletlerde gerçekleştirmek hakikaten imkânsız bir şeydi. Bu güçlükler

¹ W. L. Langer, *European Alliances and Alignments* (2 nd Edn. New York, 1956), S. 59.

yanında, Babıâli'nin bir siyasî buhrandan diğerine sürüklenmesi, kendisine ıslahat hareketlerine geçmesi için rahat bile vermiyordu. Neticede reformlarını yapamayan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması çok tabî karşılanabilirdi. Fakat Asya ve Avrupa arasında işgal ettiği kıymetli stratejik durumu dolayısıyla Babıâli, büyük devletlerin siyasî ve iktisadî menfaatlerini eşit ağırlıklara bölen bir devlet şeklinde yaşamasına devam ediyordu.²

1875 yılı Şark Meselesi diplomasisine bir yenilik getirmemişti. İngiltere'nin 1869'da açılan Süveyş kanalından geçen ticaret trafiğinin emniyeti için tarafsız bir Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardı. Rusya'nın doğu Avrupadaki bekçisi Avusturya - Macaristan ise ticaretini Tuna nehrine borçlu olduğundan, buradaki statükonun fırsat kollayan komşusunun lehine değişmesine hiç de izin vereceğe benzemiyordu.³ Rusya ise fırsat kollamakta devam ediyordu.

İşte Rusya için ilk ümit pırıltuları Herseğin ücra kasabası Nevesine'de belirmişti. Bu gibi ayaklanmalar Bosna ve Hersek eyaletlerinde sık sık görülmeye başlanmıştı. Fakat başkaldırılan mercin hükümet olmayıp, orada vazife gören idare amirlerine karşı duyulan öfkeden ileri gelmesi ayrıca ilgi çeker. Babıâli 1839 ve 1856 yıllarında tebliğ ettiği ıslahat fermanlarında, müslüman toprak sahiplerinin imtiyazlarını kısıp hristiyan rençberlerinin durumlarını düzeltmek istemişse de, alınan netice müslüman ağaların hükümete karşı duyduğu öfke ve buradaki idare amirlerinin kötü idarelerine devamından başka bir şey olmamıştı. Hal böyle iken Hersek'te 1874 yılında mahsul çok kıt olmuş, buğday, tütün, sebze, meyva ve samandan alınan verginin keyfi olarak arttırılması fırtınayı koparmış ve ikiyüz kişinin Karadağ'a sığınmasile büyük dramın ilk perdesi oynanmaya . başlanmıştı⁴.

Bu mahallî ayaklanma Bosna ve Hersek eyaletlerini bir yangın gibi sarmıştı. Asilerin amacı Karadağ ve Sırbistan ile birleşmektir. Böyle bir gaye karşısında Babıâli'nin bu iki muhtar eyaleti ilgisiz kalamazlardı. Fakat her iki prenslik bir türlü Osmanlılarla harbi göze

² Aynı eser, S. 61

³ A. J. P. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe* (Oxford, 1954), S. 228.

⁴ W. Miller, *The Ottoman Empire and Its Successors* (IV th. Edn. Cambridge, 1936) S. 360-1.

alamıyorlardı (bk. sh. 44). Bu sessizliğin karşısında Sırp halkının tazyiki büyük olmakla beraber, Prens Milan'ı nihayet harekete geçiren daha büyük bir sebep vardı. Obrenoviç sülâlesinin rakibi ve sürgündeki hanedan ailesinden Petro Karayorgi Bosnada'daki bir asî çetesinin başına geçmişti. Eğer Milan hâlâ sükût edecek olsaydı, bu onun yalnız tahtına değil belki de hayatına mal olurdu⁵. Böylece Nevesine'de kopan ayaklanmadan tam bir yıl sonra (1 Temmuz 1876) Sırbistan ve ertesi günü Karadağ Babıâli'ye resmen harb ilân ederek asîlerin yanında yerlerini aldılar.

Balkanlardaki bu gelişmelerde Rusya'nın Panslavizm siyasetinin tesiri büyük olmuştur. Diploması lisanında Panslavizm Rus önderliği altında bir Slav birliği anlamına gelir, yoksa bu ideoloji tamamen akademik olup Slavlar arasında bir kültür birliği kurmak amacını gütmekteydi. Aslında Rus politikası Panslavizmi daima kendi menfaatlerine hizmet eden faydalı bir silah olarak kullanmak istemiştir. Nikola I (1825-55) Kırım harbi pathyacağı anda bütün Slavları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birleşmeye ve cephe almaya davet etmişti⁶.

Rusya'nın Kırım harbindeki mağlûbiyeti umumiyetle prestijinin kırılmasale son bulmuştu. Fakat bu kırılan prestijin tamir edilmesini Avrupa'nın 1870-71 yıllarındaki durumu hazırlamış ve Rusya Babıâli'ye karşı takip ettiği mütecaviz siyasetine geri dönebilmek fırsatını elinden kaçırmamıştı. İlk adım Karadeniz'de Rus donanması bulundurulmasını yasak eden 1856 Paris andlaşmasının XI, XII, XIII ve XIV üncü maddelerinin kaldırılması ile atılmış ve hukuki formalite 1871 Londra konferansında tamamlanmıştı. Rusya'nın bu tek taraflı teşebbüslerine ancak İngiltere karşı koyabilirdi. Fakat Paris andlaşmasını imzalayan diğer Avrupa devletlerinin durumu, İngiltere'yi yalnız olduğu kadarda çaresiz bırakıyordu. Avusturya -(Macaristan) hâlâ 1866'da Prusya'ya karşı uğradığı mağlubiyetten kendisini toparlamaya çalışıyordu. 1866'dan sonra artık Almanya adını benimseyen Prusya ile harb halinde olan Fransa'nın milletlerarası konulara ayıracak zamanı hemen hemen hiç yok gibiydi. İtalyan birliğinin önderi Sardinya ise bütünlüğünü tamamlayacak Roma arazisini ele geçirmek dâvasına düşmüştü.

⁵ R. W. Seton-Watson, *Britain in Europe* (Cambridge, 1955) S. 513.

⁶ B. H. Sumner, *Russia and The Balkans* (London, 1937) S. 60.

Bu gelişmelere paralel olarak Ruslar Balkanlarda Panslavizm politikasını vasıta olarak kullanmaya başlamışlardı. Nitekim 1870 yılında Panslavizm Rusya'nın askerî gücü ile Slav siyasî birliğinin en büyük iki engeli Osmanlı ve Habsburg İmparatorluklarının yıkılması anlamına geliyordu. Yani Panslavizm demek Panrusizm demek oluyordu⁷.

Rus siyasetinde böyle bir zihniyetin uyanmasında iki kişinin büyük rolü olmuştur. General Fedaiiev ve yazar Danilevski. Fedaiiev 1869 'da basılan "Şark Meselesi Üzerinde Düşünceler" adlı kitabında, bu konunun artık bir Panslavizm dâvası haline geldiğini belirtmişti; Rusya'nın baş düşmanlarının Kırım harbinde olduğu gibi Fransa ve İngiltere değil, Habsburg İmparatorluğu olduğunu iddia etmekteydi. Bulgar hududundan harekete geçecek Rus ordusunun altı hafta içinde İstanbul'a varabileceğini ileri sürüyor, fakat bütün ulaştırma hatlarının Avusturya - Macaristan kontrolü altında bulunduğunu görmesi, Habsburg İmparatorluğu'nu bir numaralı düşman mertebesine çıkarıyordu. 'İstanbul yolu Viyana'dan geçtiğinden' Avusturya - Macaristan yenilmedikçe Slav birliği projesi hayalden ibaret kalırdı. Bunun için Rusya'nın Avusturya'dan Galiçya'yı ve Romanya'dan Besarabya'yı alması şarttı, çünkü bu iki bölgedeki Slav toprakları Rusya'yı güneydeki Slavlarla birleştirecekti. Böylece Rus liderliği altında büyük bir Slav Konfederasyonu kurulacak, İstanbul ve boğazlar bu konfederasyonun serbest bölgesini teşkil edeceklerdi⁸.

1871 yılında Danilevski'nin "Rusya ve Avrupa" adlı ve Panslavizmin incili sayılan kitabı basılmıştı. Danilevski politikaya klâsik kültür meselesinden girmiş ve Rusya'nın zayıf Slav topluluklarının başına geçerek, sözde doğu Avrupa'yı ezen batı medeniyetine karşı mücadele etmesini tavsiye etmiştir. Böyle bir mücadelede çizilen plân İstanbul'un ele geçirilmesi, Habsburg ve Osmanlı İmparatorluklarına hücum edilmesiydi. Ancak bundan sonra Balkanlarda ve merkezî Avrupa'da Slav Konfederasyonunun haritasını çizmek mümkün olabilecekti. Fedaiiev her ne kadar İstanbul için beynelmilel bir statü düşünmekteyse de, Danilevski bu tezi red etmiş, Çariçe Katerina II.'nin (1762-95) Ayasofya üzerine haç koyma iddiasını

⁷ Aynı eser, S. 65

⁸ W. L. Langer, *European Alliances and Alignments*, S. 66.

benimsiyerek burasını Slav Konfederasyonunun merkezi ilân etmişti ⁹.

Bu yeni Panslavizm fikirleri yukardaki kitaplarla umumî efkârâ yayılmadan çok önce, Rusya'nın İstanbul elçisi İgnatief gibi müfrit panslavist bir diplomatı, Babıâli'deki vazifesine başlamış bulunuyordu (1864). İgnatief'in canını en çok sıkan meselelerden biri Rum ve Bulgarları uzlaştırma gayretlerinin bir semere vermemesi idi. Rusya'nın Bulgaristan için çizdiği plân, kültür reformu, millî kilise, Rus yardımı ve ihtilâl sabotajlarından teşekkül ediyordu. Birinci faktör ortaya sosyal bir problem koyuyordu. Bulgar ahalisini sayıları dört milyonu bulan rençber ve kendilerine çorbacı adı verilen aydın ve aristokrat bir azınlık teşkil ediyordu. Aydınlar ise Fener Patrikhanesile sıkı sıkıya bağdaşmışlardı. Dolayisile kültürlü olmak demek Rum metotlarını benimsemek demek oluyordu ki, bu da azınlıktaki Bulgar münevverlerinin Helenizme kaydığını açıkça gösteriyordu. Bulgaristan'daki Rum ruhbanlarının hiç sevilmeysi Hellenizm ve Panslavizmin bağdaşamayacağını ispat etmişti. İşte İgnatief Rumları ve Bulgarları bağdaştırmak isterken, her iki tarafın da düşmanlığını kazanmıştı. Rus elçisini daha müşkül durumda bırakmak isteyen o zamanın sadri-azamı Ali Paşa ise bütün Bulgaristan'ı 14 bölgeye ayıran ve Fener Patrikhanesine bağlı olmıyan Bulgar Ekzarklığının kurulmasına karar vermişti. Âli Paşa'nın bu "böl ve idare et" siyasetinin müsbet ve menfi tarafları çok geçmeden ortaya çıktı. Babıâli Rumlar ile Bulgarları birbirlerinden tamamen ayırmaya muvaffak olarak İgnatief'i gafil avlamıştı. Hattâ 1878 şubatında Rus orduları Trakya'ya doğru ilerlerken Rumlar kollarını dahi kıpırdatmamışlardı ¹⁰. Fakat kendiliğinden kurulan Bulgar millî kilisesiyle Rusya'nın Bulgaristan plânları gerçekleşmeye başlamıştı. Ali Paşa'nın vefatından sonra (1870) sedaret mühürlerini alan Mahmud Nedim Paşa Moskova ilahiyat seminerinden çıkmış, dolayisile Panslavizmi çok iyi benimsemiş yeni Bulgar ekzarkına kilisesinin fermanını vermişti ¹¹. Millî kilise Rumelinde bir Bulgaristan kurulması fikrini halk tabakası arasında geliştirmiştir.

⁹ Aynı eser, S. 67

¹⁰ Aynı eser, S. 85

¹¹ Ali Haydar Midhad, *Midhad Paşa'nın Hayat-ı Siyaseti* (Kahire, 1322)

Bulgaristan meselesi demek Rusy'anın desteklemesiyle yapılacak bir Bulgar ihtilâli demektir. Nitekim Bosna ve Hersek'teki ayaklanmalar üzerine ihtilâl liderlerinden Botjev "Bu kıvılcım bütün Balkanları ateşe verecek, artık Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak zamanı geldi" demiştir¹². Botjev'i bu kadar cesaretlendiren sebeplerden bir tanesi de ihtilâl için gerekli teşkilâtın kurulmuş olmasıydı. Teşkilâtın birinci derecedeki merkezleri Moskova ve Cenevre olup, ikinci derecede Bükreş, Odesa ve Belgrad gelmekteydiler. Bu dış teşkilât Bulgaristan içerisindeki gizli bir teşekkülle irtibat halindeydi. Umumiyetle kasabalar bu teşekkülün şubeleri olup her şubeye bir voyvoda ile, bir veya iki voyvoda muavini atanmıştı. İç teşkilât dışarıyla haberleşecek ve aldığı talimatı yerine getirecekti¹³.

Gereken ihtilâl zemininin hazırlanması için havanın gerginleştirilmesi lâzımdı. Dolayısıyla saf Bulgar köylüsüne müslümanların kendilerini öldürecekleri ve müslümanlara ise reyanın kendilerine böyle bir akıbet hazırladıkları haberi uçuruldu. Bulgar köylülerini biraz daha kıskırtmak için, onlara Bulgaristan'daki müslümanları sürmeye muvaffak oldukları takdirde ellerine geçecek toprak kazanını bir kere olsun düşünceleri tavsiye ediliyordu. Bu entrikaların yayılmasında Filibe'deki Rus konsolosu Nadiyon Kroni büyük bir rol oynuyordu. Babıâli'nin hatalarından birisi de Kırım harbinde casusluk yapmaktan sanık bu kimsenin Filibe'deki Rusya konsololuğunu tanımış olmasıydı. Şayet Rusya'ya kaçmasaydı akıbeti daracağı olacak bu kimseyi, Çar hükümeti âdeta misilleme yaparmış gibi Filibe'ye konsolos tâyin etmişti¹⁴.

1875 eylülünde çıkan ayaklanma süratle bastırıldığından, Bulgarlar ikinci defa işi daha sıkı tutmuşlardı. Asfler iki Rus taburunun da himayesinde harekete geçmek istemişlerse de, Rusya'nın milletlerarası durumu da göz önüne alarak böyle bir şeye yanaşmayacağını anladıklarından, gereken yardımın ihtilâl çıktıktan sonra yapılacağını ümit ederek, tekrar ayaklanmaya karar vermişlerdi. İhtilâl günü olarak kararlaştırılan 24 nisanda hazırlıklar tamamlanmadığından hareket 12 mayısa alınmıştı. Yalnız aynı tarihte, Filibe yakınlarındaki Otluk köyünde yapılan kongreye 680 köyden temsilci

¹² W. L. Langer, S. 85.

¹³ Ahmet Halil, *Şark Muharebatı* (İstanbul, 1321) S. 201.

¹⁴ Aynı eser, S. 203.

gelmiş, Filibe ile Sofya şehirleri ve dolaylarındaki bütün kasabaların yakılmasına karar verilmişti. Bunun üzerine Bulgarlar kadın, çocuk ve ihtiyarları bu bölgelerden çıkartıp, onları tahkim etmiş oldukları başka köylere nakletmeye başlamışlardı. Bu olayları haber alan Pazarcık kaymakamı, Avretalan adlı bir köye bazı asî elebaşlarını teslim almak için gidince, köyün silahlı mukavemetiyle karşılaşmış, o sırada köyde bulunan ve ata binip kaçmasını bilmeyen bir nahiye müdürü ihtilâlin birinci kurbanı olmuştu.¹⁵ Böylece 12 mayısta başlayacak ihtilal 1 mayısta kendiliğinden patlak vermiş, Bulgarlar Pazarcık ve Filibe civarındaki müdafaasız müslümanları merhametsizce öldürmeye başlamışlardı.¹⁶

Ancak bundan sonra Babiâli meselenin ciddiyetini kavradı. Hükümetin o zamana kadar ilgisiz davranışında 1875 ağustosunda yeniden sadrazam tayin edilen Mahmud Nedim Paşa'yı sorumlu tutmak lâzım gelir. Kendisi Bulgaristan'daki kıpırdanmalardan hükümetin dikkatini çeken raporlara ehemmiyet vermediği gibi, isyan çıktıktan sonra, İgnatief'in tavsiyesine daha doğrusu entrikasına kapılarak Bulgaristan'a asker göndermemiştir. İsyanın iyice yayılmasını isteyen İgnatief asker gönderilmemesini, gönderildiği takdirde Bulgarları vahşete düşürüp Babiâli'nin kan dökülmesine sebep olacağını söylemişti.¹⁷ Mülkî erkân da müslüman ahaliyi kıtalden kurtarmak için silahlandırmak zorunda kalmışlardır ki, böylece başı bozuk askeri teşkil edilmişti.

Sonunda isyan bastırılmıştı. Fakat Avrupa umumî efkârı zulme uğrayan müslüman ahaliyi göz önüne almayarak Bulgaristan meselesini yalnız Batak köyü hadisesi olarak yorumlamak istemiştir. Batak köyü Rodop dağları eteklerinde müslüman köylerine yapılan akınların karargâhıydı. Başıbozuk askeri ve jandarma kuvvetleri çok iyi tahkim edilmiş bu köyü 12 mayısta muhasara ederek teslim olması için bir gün mühlet vermişler, fakat köy mukavemet etmiş ve ahali de katliama maruz kalmışlardı. Bu hadiseyi Avrupa'ya ilk defa duyuran (23 Haziran 1876), Londra'daki *Daily News* gazetesinin İstanbul muhabiri Mac Gahan olmuştur. Yalnız kendisine Batak köyü hakkında ilk bilgiyi veren kimsenin Bebek'deki komşusu

¹⁵ Aynı eser, S. 208.

¹⁶ W. L. Langer, S. 85.

¹⁷ Ahmet Halil, S. 216.

ve Robert Kolejde hocalık yapan bir Bulgar olduğu meydana çıkarsa, İngiliz muhabirinin verdiği haberlerin tarafsız olamayacağı anlaşılır.¹⁸ Bu konuyla aynı zamanda Amerika konsolosu Schuyler meşgul olmuş, fakat her iki şahıs ne Türkçe ne de Bulgarca bilmediklerinden tercüman kullanmışlar ve sonunda Batak'taki ölü sayısı 15.000 gibi mübalâgalı bir rakkama yükselmiştir.¹⁹ Batak çarpışmasını tarafsız bir müşahit takip etmediğinden gerek Osmanlı gerek Bulgar kaynaklarının verdiği bilgi birbirini tutmamaktadır. Şüphe yoktur ki birinci derecede sorumluluk Bulgarların ve onları kıskırtanlarındır. Eğer bu hadiseden dolayı Türkler haksız yere suçlandırılmışlarsa, bunun sebebi Mahmud Nedim Paşa'nın Rus elçisinin tuzağına düşerek asker göndermemesinden ileri gelir. Nihayet Bulgar reyasının katliama başlaması, müslümanlara öldürü kardeşlerinin intikamını almak arzusunu aşlamıştır. Yalnız ba, bırakılan ahalinin hareketinde nizam ve kanun aramak fazla iyimserlik olur.

Bulgaristan ihtilâli haberinin İstanbul'da yayılması üzerine softalar ve medrese talebelerine katılan bir kısım halk sadriazama karşı nümayiş yapmışlardı. Ayaklanan bu gurup Mahmud Nedim Paşa'yı Rus elçisinin bir kuklası gibi gördüklerinden, ister istemez sadriazamın ve İgnatief'in amansız düşmanları Mithad, Mehmed Rüştü ve Hüseyin Avni Paşalar gibi ıslahatçıları desteklemek zorunda kalmışlardı. Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) müsrifliğine hiç müdahalede bulunmayan sadriazamını azletmeye niyeti yoktu. Fakat Bulgaristan hadiselerinin yaptığı tepkiler üzerine umumi efkârın baskısına dayanamayacağını anladığından Mehmed Rüştü Paşa sadriazam, Hüseyin Avni Paşa harbiye nazırı ve Midhad Paşa aza olmak üzere yeni bir kabine kurulmuştu (11 Mayıs 1876).²⁰

Midhad Paşa ve ıslahatçı arkadaşları karşılarında en büyük engel olarak Sultan Abdülaziz'i görmekteydiler. Sarayın büyük masrafları, devlet idaresinde alıp yürümüş rüşvet ile valilik elde eden kimselerin idaresi altında inleyen vilâyetlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu inkiraza sürüklediğini anladıklarından, tehlikenin önenebilmesi için bir meşrutiyet idaresine gidilmesine kanî olmuşlardı.

¹⁸ Aynı eser, S. 241.

¹⁹ W. L. Langer, S. 85.

²⁰ Ali Haydar Midhad, *Midhad Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi*, S. 166.

Kurulacak mecliste din ve cins mefhumlarının gözetilmemesiyle Osmanlılık doktrininin temeli atılmış oluyordu. İslahatçıların çekindikleri tek nokta Padişahın tahttan indirilmesi teşebbüsünde, Mahmud Nedim Paşa taraftarlarının karşı koyarak harekete bir ihtilâl havası vermeleri ve Rusya'nın da Sultan Abdülaziz'i korumak bahanesiyle müdahale etmesi ihtimaliydi. Rusya'nın böyle bir hareketine İngiltere mani olabilirdi, nitekim Midhad Paşa daha 1875 aralığında elçi Sir Henry Elliot (1869-1877) ile yaptığı gizli bir görüşmede meşrutiyet plânını açıklamıştı. Büyük Türk dostu olan Elliot İngiltere'nin meşrutiyeti destekleyeceği hakkında teminat verince ²¹, 11 mayısta iktidara gelindikten sonra Padişahın tahttan indirilmesi artık güç birşey değildi. Nihayet Sultan Abdülaziz 29 mayısta nezaret altına alınmış ve yerine ıslahat hareketlerini yürütmeyi kabul eden Murat V geçmişti (30 mayıs 31 - ağustos 1876).

1876 mayısında İstanbul'da siyasi değişiklikler ve Balkanlarda kaynaşmalar devam ederken, Avusturya - Macaristan'ın gözleri doğuya çevrilmişti. Habsburg İmparatorluğun'un Macar ahalisi Slav nüfusunun kendilerine rekabet edemeyecek kadar az olmasını istediklerinden, Balkanlarda daha fazla toprak kazanılmasının aleyhindeydiler. İmparatorluğun Macar şansöliyesi Andraşi bu fikre iştirak ediyorsa da, bir taraftan Panslavizm politikası güden Rusya'yı, diğer taraftan iktisadî sebepler dolayısıyla Selânik'e kadar uzanmayı gaye edinen Avusturyalıları kollamak zorunda idi. İmparator Franz Jozef'e iktisatçılardan daha fazla tesir eden askerler, Dalmaçya'nın emniyeti için Bosna ve Hersek gibi bir hinterlandın işgal edilmesi fikrini ileri sürüyorlardı. Andraşi bu iki eyaletin Osmanlıların elinden çıkıp da Rusya'nın veya Sırbistan'ın eline geçmesine müsaade edemezdi. Osmanlıların asileri yenmelerini ümid ederken, Balkanlarda da Avusturya'nın sesini duyurmak zamanının geldiğini anlamıştı. Andraşi bu taktiği çok zeki bir görüşle, sanki Osmanlılarla asiler arasında arabuluculuk yapmak istermiş şeklinde kullanmıştı. Nitekim 30 aralık 1875 tarihli bir muhtırasını Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya hükümetlerine göndermişti ²².

²¹ Bk. Ali Haydar Midhad, S. 163-5. Ali Haydar Midhad, Henry Elliot'un *XIXth Century* 1888 şubat nüshasında yazdığı makaleden pasajlar neşreder.

²² A. J. P. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, S. 234, R. W. Seton-Watson, S. 516 'da, herhalde matba hatasile bu tarihi 30 aralık 1876 olarak gösterir.

Bu muhtıranın beş maddesinde din hürriyeti, tahıl vergisinin kaldırılması, alınan vergilerin tahsil edildikleri vilâyetlerde umumiyetle kamu hizmetinde kullanılmaları, toprak reformu ve bu icraata müşahit sıfatı ile katılacak bir Avrupalı komisyonun teşkili yer almaktaydı²³.

Rus şansöliyesi Gorçakof eski diplomasi mektebinden olduğundan, her nekadar Balkanlarda otonom Slav devletlerinin kurulmasını istiyorsa da, İgnatief de dahil bazı müfrit panslavistler gibi Avusturya - Macaristan ile çatışmak istemiyordu. Gorçakof gayelerinin Almanya'nın Viyana'ya baskı yapmasıyla gerçekleşeceğini ümid ediyordu.²⁴ Almanya, Avusturya - Macaristan ve Rusya 1872 denberi *Dreikaiserbündniss* yani üçlü ittifakla birbirlerine bağlı bulunuyorlardı. Alman şansöliyesi Bismark'ı Şark Meselesi hiç ilgilendirmiyordu, tek büyük ilgisi üçlü ittifakın bozulmamasıydı, bunun için de Avusturya ve Rusya'nın beraberce bulacakları bir hal çaresine imzasını koymaya hazırdı. Hatta en kestirme yol olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını görüyor, bu projeye muhalefet edebilecek İngiltere ve Fransa'yı susturabilmek için de birincisine Mısır (İngiltere 1875 'de Mısır hidivinden Süveyş kanalının hisse senetlerini satın almıştı) diğerine de Suriye'yi vererek meseleyi kapatmak istiyordu²⁵. Bismark bu görüşleri ile Şark Meselesinden sınıfta kalırdı.

Bosna ve Hersek isyanı bütün şiddetiyle devam edince Andraşi, Bismark ve Gorçakof 11 mayıs 1876'da Berlin'de bir araya geldiler. Bu konferansta Bismark ne Andraşi'ye Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi projesini kabul ettirebilmiş, ne de Gorçakof'un Balkanlarda muhtar Slav devletlerinin kurulabilmesi için İngiltere, Fransa, İtalya ve üçlü ittifakın Babiâli'yi zorlamaları teklifi kabul olunmuştu. Zafer Andraşi'nindi. 30 aralık beyannamesine benziyen yeni bir muhtıra hazırlayıp konferansa sundu (12 mayıs) ve programını kabul ettirdi.

Andraşi'nin istediği ıslahatın yapılabilmesi için Babiâli ve asiler arasında en az iki aylık bir mütarekenin yapılması gerekti. Mütareke sırasında ileri sürülen altı maddenin tatbik edilmesiyle buhranın biteceği sanılıyordu; a) Babiâli ihtilâl yüzünden yerlerin-

²³ R. W. Seton-Watson, *Britain in Europe*, S. 516.

²⁴ A. J. P. Taylor, S. 236.

²⁵ Aynı eser, S. 235.

den olan mültecilerin tekrar mallarına kavuşmasını sağlayacak, b) Bu malların sahiplerine iadesinde müslüman ve hiristiyanlardan kurulu bir karma komisyon çalışacak ve heyetin başkanı Hersekli bir hiristiyan olacak, c) Osmanlı taburları buldukları mevkiin dışına çıkamayacaklar, d) Hiristiyanlar şimdilik silahlarını teslim etmeyecekler, e) Büyük devletlerin konsolosları, mültecilerin vatanlarına dönmesi ve yapılacak ıslahat işlerini yerinde tetkik edeceklerdi.²⁶ Berlin beyannamesi adı verilen bu muhtıra Babiâli ve İngiltere hariç, konferans dışında kalan Fransa ve İtalya tarafından uygun görülüyordu.

Babiâli, Sırbistan ve Karadağ'dan yardım gören asilerle mütareke yapamazdı. Zaten asilerin de istediği mütareke değil, hattâ muhtariyet şöyle dursun, istiklâllerinin tanınmasıydı. Bunun için de çarpışmanın daha çok şiddetlenmesini istiyorlardı.

İngiliz başvekili Disraeli ise Berlin beyannamesinde bir hal çaresi değil, adeta Babiâli'ye yapılacak müdahalelerle onun yıkılışını hazırlayan bir formül görmüştü. Bir kere Babiâli'nin geri dönecek mültecilerin iâşe ve ibadelerinin teminine içinde bulunduğu iktisadî durum dolayısıyla de imkân yoktu. Sonra yardımların bir karma komisyon tarafından düzenlenmesi Babiâli'nin itibarını sarsacak ve askerlerin ise adeta garnizonlarında hapis edilmeleri eyaletlerde asayiş ve emniyeti sağlayamayacaktı. Konsolosların da birer müfettiş hüviyetine bürünerek bütün reformları denetlemeleri Padişahın otoritesini düşürecekti.²⁷ Disraeli'nin bu endişelerinden dolayı Malta'daki İngiliz donanmasına 24 mayısta Çanakkale açıklarına hareket etmesi emri verilmişti. Buna itiraz eden Kraliçe Viktorya'ya (1837-1901) donanmanın hiristiyan veya müslümanların hakkını korumak için değil Britanya İmparatorluğu'nun menfaatlerini gözetmek için Ege denizine açıldığı söylenmişti.²⁸ Disraeli'yi böyle bir tepki göstermekte haklı çıkaran diğer bir sebep de Midhad Paşa'nın ıslahat hareketlerine geçeceği ümidinden ileri geliyordu. Fakat *Daily News* gazetesinin Batak olayını kendi açısından yayınlaması, İngiliz umumî efkârında bir şok tesiri yaptığı kadar Disraeli'nin de yavaş yavaş Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olan tutumunu değiştirmesine sebep olmuştu.

²⁶ W. L. Langer, S. 82-3.

²⁷ G. Buckle and W. F. Monypenny, *The Life of Benjamin Disraeli* (New York, 1920) cilt VI, S. 25.

²⁸ R. W. Seton-Watson, S. 517.

Batak hadisesi İngiliz donanmasının Ege'ye hareketinden önce olmuşsa da, havadisın İngiltere'de 23 haziranda duyulması, hükümetin Berlin beyannamesini kabul etmiyerek Babiâli'yi cesaretlendirip, işi Bulgarları öldürtecek kadar ileriye götürdüğü kanaatini uyardırmıştı. İgnatief'in entrikalarını çok iyi bilen Elliot'un Batak olayına gereken önemi vermemesi Disraeli'yi müşkül bir durumda bırakmıştı. İktidardaki muhafazakârların karşılaştığı bu büyük zorluğu, halkın da hislerini kabartıp istismar etmek isteyenler, muhalefetteki liberal parti mensuplarıydılar. Partinin neşriyat organı *Daily News*'un vermiş olduğu mübalâgâlı haberler Disraeli'nin de gözünden kaçmış değildi.²⁹ Liberaller ağustos ve eylül aylarında Babiâli aleyhinde mitingler tertiplemişlerdir. Meşhur Gladstone'un "Bulgar mezalimi ve Şark Meselesi" adlı broşüründen ilk çıktığı gün (6 Eylül) 200.000 nüsha satılmıştı. Meseleye sırf insan hakları yönünden eğildiğini iddia eden Gladstone, reyanın haklarının korunmasında Rusya'nın haklı olduğunu ve Avrupa kıtasında bir tek Türk dahi bırakmamak tezini savunuyordu.³⁰ Bu tek taraflı hümanizmi içerisinde daha da ileri giden Gladstone, 9 eylülde Londra'nın Blackheath semtinde yapılan bir mitingde Rusya'yı Osmanlıları Bulgaristan'dan çıkartmaya davet etmişti.³¹

Gladstone hadiseye tarafsız bakacak olsaydı Rusya'nın insanlık aşkıyla hareket etmediğini görebilirdi. Bulgaristan olayına karşı olan tepkisinin, 12 mart 1873 denberi sessiz bir muhalefet mebusu olarak otururken, kendisi için bir şöhret kaynağı bulması ve iktidarı yıpratmak arzusundan ileri geldiği de görülür. İnsanlık aşkına gelince; 1877-80 yılları arasında İstanbul elçiliğinde bulunan Sir Henry Layard, 1877-8 savaşında Bulgar ve Rusların müslümanlara yaptıkları zulmün, Osmanlıların 1876'da Bulgarlara yaptıklarından daha fazla olduğu halde, Gladstone'un neden sustuğunu kendisine yazarak sormuş, Gladstone ise cevabını 1880 nisanında tekrar iktidara gelince elçiyi geri çağırarak suretiyle vermişti.³²

Liberallerin İngiliz umumî efkârını Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çevirmeyi başardıkları ve muhafazakâr hükümetin şark

²⁹ Disraeli'den Lady Bradford'a, 13 Temmuz 1876, Monypenny and Buckle, S. 42.

³⁰ P. Magnus, *Gladstone* (London, 1954) S. 239, 242.

³¹ Aynı eser, S. 243.

³² Bu meseleden ilerdeki bir tetkikimde bahsedeceğim.

siyasetinin kabul edilmediği, Buckinghamshire eyaletinde yapılan ara seçiminde muhalefet adayının kazanmasıyla ortaya çıkmıştı.³³ 1876 yazında İngiltere'deki bu gelişmeler, Disraeli'nin Babiâli'nin müdafaası için silaha sarılmıyacağını Rusya'ya göstermişti. Rusya'nın tutumunu kıymetlendirebilmek için yaz devresi içerisinde Rusya ve Balkanlara bir göz atmak lâzımdır.

Bosna ve Hersek isyanı üzerine Belgrad'daki Panslavist Rus konsolosu Kartsov Sırları harbe sokmak için kışkırtmaya başlamıştı. Kendisi 1876 ilkbaharında St. Petersburg'a giderek Balkanlardaki durumu mümkün olduğu kadar karanlık tasvir etmiş, fakat elleri boş olarak geri dönmüştü. Bununla beraber Gorçakof'un davranışı Kartsov'u ümitsizliğe düşürmüştü. Çünkü çalışması takdir edilmişti. Daha doğrusu Rusya'nın resmen Avusturya-Macaristan ile işbirliği yapıp meseleyi sulh yolu ile hal etmek istemesi, ancak bu teşebbüs bir semere vermeyince, Sırların hazır olmaları şeklinde verilen bir beyanat, resmî Rus politikası ve gizli Panslavizm cereyanları arasında söylenmiş bir şeydi. Sırlar ise Rusya'nın bu tutumunu kendileri için bir cesaret kaynağı sanmışlar ve Prens Milan nihayet harbe girmişti (bk. S. 37).³⁴

Çar Aleksander II (1855-81) ve Franz Josef yanlarında şansöliyeleri olduğu halde Reichstadt'da bir araya gelerek durumu müzakere ettiler. 8 temmuzda varılan gizli bir andlaşmada, her iki devlet savaşı Osmanlılar kazandığı takdirde, Babiâli'nin zaferin meyvelerini toplamasına mücadele etmiyerek, Andraşi veya Berlin memorandumları üzerinde hiç olmazsa bazı ıslahatları yapmasını isteyeceklerdi. Andlaşmanın en gizli tarafı ise Osmanlılar savaşı kaybettikleri takdirde, ortaya çıkacak durum üzerine yürütülen fikirlerden teşekkül ediyordu. Sırbistan'ın liderliği altında büyük bir Slav devletinin kurulmasına Avusturya-Macaristan muhalifti. Sonra taraflar bu andlaşmayı farklı şekillerde anladıklarını iddia etmişlerdi. Andraşi'nin anlayışına göre Sırbistan Bosna'yı alamazdı; çünkü o zaman Dalmaçya ve Hırvatistan tehdit edilmiş olacaktı. Sırlar ancak Yeni Pazar sancağını Karadağlılar ile aralarında bölüşebilirlerdi. Avusturya buna karşılık Bosna ve Hersek eyaletlerini alacaktı.

³³ Lord Salsbury'den Disraeli'ye, 23 Eylül 1876, Monypenny and Buckle, S. 70.

³⁴ B. H. Sumner, *Russia and the Balkans*, S. 179-84.

Gorçakof'un anlayışına göre ise Avusturya - Macaristan sınırlarını Bosna arazisinde biraz daha uzatacak, geri kalan kısmı Sırbistan'a bırakacak ve bütün Hersek Karadağın olacaktı³⁵. Andlaşmanın iki farklı şekilde yorumlanması iki devlet arasına soğukluk sokmuşsa da, Osmanlıların Sırbistan'daki zaferi, belki Rusya ve Avusturya-Macaristan arasında kopacak büyük bir kavgayı önlemiş oluyordu. 1914 'de ise böyle bir kavganın önüne geçilememişti.

Sırbistan'ın harbe girmesi üzerine Rusya'dan 4000 kadar gönüllü gitmiş ve 1858 de kurulan "Slav Yardım Komitesi" 1876 kasımına kadar 1,5 milyon dolarlık bir para yardımında bulunmuştur. Fakat gönderilen gönüllüler Sırbistan'da hiç de iyi bir tesir bırakmadılar. Birçokları aldıkları borçları ödemedikleri gibi, Belgrad kahvelerinde kafaları tütsüledikten sonra Sırlara hakaret etmekten geri kalmamışlardı. Rus panslavistleri ise, Sırp köylüsünün ne harbe ne de Panslavizme hiçbir ilgi beslemediğini görmüşler, batı Avrupa kültürü ile yetişmiş Sırp aydınlar ise Ruslar ile aralarında müşterek hiç bir şey bulamamışlardı. İşte 1876 kasımı başında mütareke yapıldıktan sonra Rusya'ya dönen çapulcu güruhu ve kötümser panslavistler, yaptıkları propaganda ile Sırbistan'ı Rusya'dan ayırmışlar,³⁶ bunun üzerine Rusya bütün nazarlarını Bulgaristan'a çevirmişti; kısacası Osmanlı Sırp harbinden en kârlı çıkan Babıâli idaresinden sıyrılmak isteyen Bulgarlardı.

Murat V 'in saltanatı kısa sürmüştü. Sultan Abdülaziz'in ölümü ve Çerkez Hasan isimli eski bir saray muhafızının kabine toplantısını basıp Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmesi haziran ayının ilk iki haftası içinde olmuştu. Bu hâdiseler, tahta zaten sınırları gergin bir şekilde çıkan Padişaha büsbütün tesir ederek aklı muvazenesini bozmuştu. Padişahın hastalığı ise Midhad Paşa ve arkadaşlarının uzun zaman danberi hazırlamakta oldukları meşrutiyet idaresini geciktirmekle kalmayıp, Avrupa devletleri de durumu kurcalamaya başlamış, elçilerinin itimadnamelerini kime verecekleri hususunda bilgi istemişlerdi.³⁷ Durumun bu şekilde daha fazla devam edemeyeceğini anlıyan Midhad ve Mehmed Rüştü Paşalar, Padişahın kardeşi Abdülhamid Efendi ile Maslak çiftliğinde yaptıkları görüşmede meşru-

³⁵ Aynı eser, S. 174.

³⁶ Aynı eser, S. 190, 192.

³⁷ Ali Haydar Midhad, *Midhad Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi*, S. 186.

tiyet rejimini kabul ettiği takdirde, kendisini tahta çıkarmaya hazır olduklarını bildirmişlerdi. Varılan andlaşmadan sonra Abdülhamid II. 31 ağustos 1876'da Osmanlı tahtına çıktı. Padişahın tahta çıkışını Osmanlı kuvvetlerinin 1 eylülde Sırlara karşı kazandıkları zafer süslemiş bulunuyordu.

Osmanlıların bu zaferi Sırları ve Rusları müşkül bir durumda bırakmıştı. Babiâli büyük sıkıntılar içinde kazandığı bu zaferi ucuza mal etmeye hiç de niyetli değildi. İstanbul'daki umumî efkâr kazanılan zaferin mağlublar lehine değiştirilmemesi fikrinde ısrar ederken, asılan bazı meçhul ilânlarda Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın yeniden düzenlenecek İmparatorlukta muhtar eyaletler olarak tanınması hariç, başka hiçbir yenilik yapılmaması, bunun aksine hareket edilirse nazırların kaziğe oturtulacağı yazılıydı.³⁸ Bu arada Elliot mütarekenin yapılması hakkında Babiâli ile temasa geçmiş ve hükümetinin tekliflerinin a) Savaştan önceki durumun tesisi, b) Vilâyetlerin durumunun tetkik edilmesi, c) Sırbistan'ın ödiyeceği harb tazminatının tesbit edilmesi olduğunu bildirmişti.³⁹

Babiâli ise sulh görüşmelerine başlanacağına dair taahhüde bulunulması şartıyla mütarekenin en fazla on gün sürmesini teklif etmişti. 12 eylülde bildirilen Osmanlı şartları şunlardı: 1) Sırp kuvvetleri 10,000 kişiye indirilecek, 2) Milis kuvvetleri kaldırılacak, 3) Sırbistan harb tazminatı ödeyecek veyahut da Babiâli'ye vereceği vergi artacak, 4) Belgrad ve Niş arasındaki demiryolu Osmanlılar tarafından işletilecek, 5) Prens Milan İstanbul'a giderek Padişahı tanıdığını resmen teyid edecek, 6) Karadağ ise savaştan önceki sınırlarına çekilecek.⁴⁰ Bu teklifler üzerinde görüşmelere gidildiği takdirde Osmanlı kuvvetleri 15 ile 25 eylül arasında ateş keseceklerdi. Fakat İngiltere de dahil olmak üzere, büyük devletler Babiâli'nin bu şartlarını her nedense çok ağır bulmuşlardı.

Osmanlıların Sırbistan'daki büyük başarısı üzerine, Aleksander II. ve maiyeti Babiâli'ye karşı, sonunda işi harbe sürükleyecek sert bir politikanın tatbik edilmesine karar vermişlerdi. Uzun zamandanberi bütün çıkmazları diplomasi yolu ile hal etmek isteyen Gorçakof da kariyerini parlak bir zaferle bitirmek yolunu tutmuştu.

³⁸ W. L. Langer, *European Alliances and Alignments*, S. 100.

³⁹ Monypenny and Buckle, *The life of Benjamin Disraeli*, VI, S. 54.

⁴⁰ B. H. Sumner, S. 199.

Artık Bulgaristan olaylarının İngiltere'de yaptığı yankılar ve Gladstone'un ortalığı kasıp kavurması, Babiâli taraftarı bir İngiliz maniasını ortadan kaldırmıştı. Fakat Avusturya - Macaristan ile andlaşmaksızın harekete geçmek hataların en büyüğü olurdu. Gorçakof bundan önce de Avusturya engelinin Almanya'nın baskısı ile ortadan kaldırılacağını düşünmüştü. Bismark da sanki böyle bir eğilmeyi sezmiş gibi, Manteufel adında bir temsilcisini 2 ile 7 eylül arasında Varşova'ya Çar'ın yanına göndererek, Rusya Almanya'ya Alsas ve Loren'de Fransa'ya karşı teminat verdiği takdirde, Rusya'nın Orta Doğudaki bütün siyasetini Almanya'nın destekleyeceğini belirtmişse de, Çar bu teklife yanaşmamıştı.⁴¹ Böylece Rusya Avusturya ile tek başına hesaplaşmak zorunda kalıyordu. Çar 10 ekimde Franz Josef'e yazdığı bir mektubta, kendisini Babiâli'ye karşı birlikte harekete geçmeye davet etmiş ve büyük bir Sırbistan'ın kurulmayacağına da söz vermişti.⁴²

Babiâli'nin yıkılmasını çabuklaştırmak gibi bir siyaseti Avusturya - Macaristan aslâ benimsiyemezdi. Habsburg İmparatoru 23 ekim tarihli cevabında Rusya'nın böyle bir teşebbüsüne Avusturya'nın iştirak etmeyeceğini belirttiikten sonra, Viyana'daki Rusya elçisi Novikov ile gizli bir andlaşma yapmaya hazır olduğunu bildirecek, ortaya bir pazarlık konusu da atmış oluyordu.⁴³ Yani Avusturya-Macaristan bir taraftan oyalama siyaseti gütmek isterken, bir taraftan da Bosna - Hersek'i kendi hissesine düşürmek istiyordu.

Öte yandan 25 temmuzdanberi Rusya'da yıllık iznini kullanan İgnatief ise eylül ayında Çar'ın sayfiye yaptığı Kırım'a geçerek en kısa bir zamanda savaşın başlaması için faaliyette bulunuyordu. İgnatief'in Avusturya düşmanlığını iyi bilen Gorçakof ise önce Çar'ın mektubuna Franz Jozef'in cevap vermesini bekliyordu. Gorçakof'un bu politikası yüzünden İgnatief'in teşebbüsleri bir semere vermediyse de, Çar'ın tutumunun biraz daha sertleşmesine de sebep oldu. Dolayısıyla mütareke ve uzlaşma şartları hakkında batılılar için fazla aşırı olmıyan tekliflerle ortaya çıkılacak, Babiâli ise bu tekliflere dirsek çevirdiği takdirde harbe girmek mümkün olacaktı. Çünkü böyle bir durum karşısında ortada batılıların ileri

⁴¹ Aynı eser, S. 202.

⁴² Aynı eser, S. 208.

⁴³ Aynı eser, S. 210.

sürecekleri hiçbir hukukî iddia kalmıyacaktı. İgnatief de Babıâli'yi ısrarla mütarekeye zorlamak talimatını alarak 16 ekimde İstanbul'a gönderilmişti.⁴⁴

Rus genel kurmayından General Obruçef'in plânına göre İstanbul üç veya dört ay içerisinde düşebilirdi. Bu hesaba göre Edirne'ye 80 günde varılacaktı. Yukardaki projelerin gerçekleşmesi için dört kolordu ve Romanya'nın da Rusya'ya yardım etmesi gerekiyordu. Böylece bir taraftan Kafkaslardan açılacak ikinci bir cepheye, sonra Karadağ ve Sırbistan'a karşı asker gönderileceğinden, Bulgaristan üzerinden yürüyecek Rus kuvvetleri karşılarında bölünmüş bir Osmanlı ordusu bulacaklardı. Yalnız bu plânın tatbiki ancak 20 kasıma kadar mümkün olabilirdi, çünkü bu tarihten sonra kar yağışı yüzünden Rusya'daki demiryollarından yapılacak askerî nakliyat aksayacaktı. Obruçef'in sunduğu bu plânı Çar 15 ekimde kabul etmiş de, kısmî seferberlik ancak 15 kasımda ilân edilmişti.⁴⁵

Çar Viyana'dan menfi cevap almadan Osmanlı ordusu Sırlara ikinci bir darbe indirmiş (27 ekim) ve Belgrad yolunu ele geçirmişti. Sırların başkentini artık ancak bir mucize kurtarabilirdi. Prens Milan Aleksander II'ye çektiği telgrafta müdahale etmesi için yana yakıla yalvarıyordu. Bunun üzerine Ignatief 31 ekimde Babıâli'ye vermiş olduğu bir ultiमतomda, derhal altı haftalık bir mütarekenin kabul edilmesini, aksi takdirde Rusya'nın siyasî münasebetlerini gerginleştireceği tehdidini savurmuştu.

Rusya Sırbistan lehine yaptığı müdahalede kendisini haklı çıkartamazdı. Babıâli isyan bayrağını çeken muhtar bir eyaletini mağlub etmişti. Buradaki hıristiyan ahalinin ezilmesine gelince, Rusya'nın 1863'de ayaklanan Lehistan'a nasıl bir muamele yaptığı unutulmamıştı. Ültimatomun sertliğini farkederek Çar İngiliz elçisi Loftus'a, İstanbul üzerinde herhangi bir iddiası olmadığını, aldığı tedbirlerin sırf Balkanlardaki buhranın biran evvel hal edilmesi için olduğunu söylemişti.⁴⁶

İngiliz hariciye nazırı Derby, Rusya'ya bir telgraf çekerek, Çar'ın verdiği teminat üzerine kabinede beliren memnuniyeti bildirmişti. Fakat Disraeli olaylara Derby kadar nikbin bir gözle bakmayıp,

⁴⁴ Aynı eser, S. 217.

⁴⁵ Aynı eser, S. 221.

⁴⁶ W. L. Langer, S. 103.

Gorçakof'un dahi cengâver tutumunu farketmekte gecikmemişti.⁴⁷ Onda hâkim olan görüş, meselenin ilkbahara kadar sürüncemede kalacağı ve sonra da Rusya'nın harbe gireceği merkezindeydi.⁴⁸ Rusların malî vaziyeti her ne kadar bozuksa da, İngiltere'yi daha uygun bir zamanda bu kadar pasif bir şekilde yakalayamazlardı. Çar'ın İstanbul için verdiği teminata da güvenilemezdi. Rusya İstanbul'u kendisi için istemiyor gözükse bile, orada kendisine tâbi olacak bir kimsenin bulunmasında kararlıydı.⁴⁹

Disraeli'yi her şeyden fazla korkutan, Babiâli'nin tek başına kalmak çaresizliği içerisinde 1833'de olduğu gibi Rusya ile andlaşarak boğazları açması ihtimali idi. Nitekim durumu harbiye nazırı Hardy ile müzakere ettikten sonra, askerî bir keşif için İstanbul'a bazı subayların gönderilmesi ve gerektiği zaman boğazların müdafasında elde hazır bir tabyanın bulunmasına karar vermişlerdi. Hattâ Disraeli bahriye nazırı Ward Hunt ile de donanmanın oynıyacağı rol hakkında görüşmüştü. Fakat Derby Ruslar harbe girseler bile donanmanın Çanakkale boğazını geçmesi hakkında bir emir hazırlanmamasında şiddetle ısrar etmişti.⁵⁰ Derby'nin gayesi meselenin bir konferans yolu ile hal edilmesiydi, zaten Disraeli de bu konu üzerine bütün gayretiyle eyilmişti. İngiliz hariciye nazırı konferansın gündeminin şöyle olmasını teklif ediyordu, a) Sırbistan ve Karadağın harbten önceki şekilde kalmaları, b) Bosna ve Hersek'te muhtariyet, c) Bulgaristan'da *self-government*, ona yakın bir şey.⁵¹ Rusya'nın şartları arasında Bosna'nın Avusturya ve Bulgaristan'ın da Rusya tarafından askerî işgali gelmekteydi ki, bunun üzerine Sırlar cesaretlenerek savaşı şiddetlendirmiş ve sonunda Belgrad'ı ancak İgnatief'in ultimatomu sayesinde kurtarabilmişlerdi.

Artık bir konferansın toplanması elzemdi. Toplantının İstanbul'da yapılmasını İngiliz kabinesi kabul etmiş, Paris konferansı devletleri ve Almanya'da bunu uygun görmüşlerdi. Bu konferans için Disraeli'nin bulunduğu ve diğer devletlere kabul ettirdiği şekilde çok ince bir politika vardı. Her devletin konferansa Babiâli'deki elçileri ya-

⁴⁷ Monypenny and Buckle, S. 87.

⁴⁸ Derby'den Salisbury'ye, 4 Eylül 1876, aynı eser, S. 52.

⁴⁹ Lord Barrington'un muhtırası, aynı eser, S. 83.

⁵⁰ Monypenny and Buckle, S. 100.

⁵¹ Aynı eser, S. 73. Bk. İ. H. Uzunçarşılı 'Tersane Konferansının Mukarretatı Hakkında Şûra Mazbatası, *Bellelen* cilt VI, sayı 9, S. 124.

nında birer olağanüstü temsilci ile katılmaları müzakereleri bir yüksek kademe toplantısı şekline sokmuş oluyordu. Ashında Disraeli'nin bütün gayesi fazla Türk dostu olduğunu gördüğü Elliot'u bu konferansta tek başına bırakmamaktı. Kasımın ilk haftasında konferanstaki İngiltere baş temsilciliğine Lord Salisbury seçilmişti.⁵²

Hindistan işleri genel sekreteri Lord Salisbury'nin tâyininde parti politikacılığı da gözetilmişti. Bulgaristan meselesinde ayaklanan liberaller ve onları destekliyen ruhbanlar bu konuda Salisbury'nin kendilerine ne kadar sempati beslediğini unutmamışlardı. İşte bu tâyin muhalefeti çok memnun etmişti. Salisbury'nin Balkan hıristiyanları için istenilen hükümet şekli tezini elinden geldiği kadar savunacağına inanıyorlardı.

Salisbury gizliden gizliye Gladstone'un siyasetini desteklemekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması ve Rusların boğazlardaki hakimiyetine kendi fikrinde hiçbir engel yoktu. Yalnız Hindistan işleri sekreteri sıfatıyla, Rusların Akdeniz'e çıkmasıyla İngiltere'nin Orta Doğudaki durumunu düşünmek zorundaydı. Buna da çare olarak Doğu Akdeniz'de de Malta gibi bir üs ele geçirmek istiyordu ki, böyle bir düşünce ilerde Kıbrısın seçilmesinde büyük rol oynayacaktır. Yalnız İstanbul konferansı arifesinde kendisinin Rusya lehine gittiği politikayı Disraeli'nin aslâ kabul etmeyeceğini de biliyordu.⁵³

Babiâli bir ara konferansın toplanmasını kabul etmeyecek gibi olmuştu. Elliot tarafından eylülde getirilen tekliflerle Derby'nin çizdiği yeni gündem arasında çok fark vardı. Gündemin maddeleri Babiâli'nin doğrudan doğruya iç işlerini ilgilendiriyordu, bu esasa göre konferansın olamayacağı kanaatine varılmıştı. Fakat bu durumda Rusya'nın da baskısıyla Osmanlı temsilcileri olmaksızın bir takım kararlar alınabileceği düşünüldüğünden konferansta kalmaya karar verilmişti.⁵⁴

Rus teklifleri ise Derby'nin gündeminden çok daha ağırdı. Çar 6 kısımda İngiliz hariciye nazırının gündemini müzakerelerde

⁵² Disraeli'den Lady Bardford'a, 8 kasım 1876, aynı eser, S. 89.

⁵³ A. L. Kennedy, *Salisbury, 1903-1830, Portrait of a Statesman* (London, 1953) S. 104.

⁵⁴ İ. H. Uzunçarşılı 'Tersane Mukarreratı Hakkında . .' *Bellekten* cilt VI, sayı 9. (1954) S. 124.

esas olarak kabul etmişse de 'Osmanlı topraklarının dokunulmazlığı' teklifine yanaşmamıştı. Rusya Bulgaristan'ın işgalini ileri sürüyor ve örnek olarak da Fransa'nın 1860 da Suriye'ye yaptığı çıkarmayı gösteriyordu.⁵⁵ Baş temsilciliğe getirilen İgnatief de Bulgaristan topraklarının genişletilmesi ve bu arazinin Rus kuvvetleri tarafından işgali projesi üzerinde çalışıyordu. Konferansa sunulmak üzere iki taslak hazırlamıştı. Birincisinde işgal ve otonomi (maksimum şart) diğ erinde ise yalnız Bulgaristan muhtariyeti yer almaktaydı (minimum şart). Gorçakof'dan aldığı talimatda ise, minimum kabul edilmeyip de ortaya buna yakın garantileri olan başka bir teklif çıkarsa müzakerelere devam etmesi bildiriliyordu. Bu yazışmadan da müfrit ve ihtiyatlı iki Rus diplomatı arasındaki mücadele kolayca anlaşılır.

Salisbury temsilcilik vazifesini memnuniyetle almış, karısına ise yeni işinin deniz tutması, fransızca ve başarısızlık olduğunu söylemişti. Bu sözler rastgele söylenmiş bile olsa, Salisbury kendisi için daha iyi bir kehanette bulunamazdı. İngiliz temsilcisi Paris, Berlin, Viyana ve Roma'da temaslarda bulunduktan sonra 5 aralıkta İstanbul'a gelmişti. Salisbury'nin İgnatief ile kurduğu arkadaşlık İstanbuldaki İngiliz kolonisi tarafından iyi karşılanmamıştı; yanında Elliot olmaksızın Rus sefaretine gitmesi ve bir gün İgnatief ile birlikte Beyoğlu sokaklarında kol kola dolaşırken görülmesi, başta sefir olduğu halde bütün koloniyi çileden çıkarmıştı. Salisbury'nin İgnatief'e Elliot'dan fazla gösterdiği yakınlık Rus sefirinin kurnazlığı ve hilebazlığının hoşuna gitmesinden ileri geliyordu.⁵⁶ İki İngiliz diplomatının arası da gittikçe açılmaktaydı. Padişah Salisbury ile konuşarak konferansta İngiltere ile iş birliği yapıp yapılmıyacağını anlamak istiyordu. Elliot böyle bir görüşmenin faydası üzerinde durmuş, fakat Abdülhamid II.'nin yapmak istediği yemek davetine Salisbury yanaşmak istememişti.⁵⁷

Fransa, Avusturya, Almanya, İngiltere ve İtalya temsilcileri elçileriyle birlikte 11 aralıkta Rus sefaretinde toplanarak konferansın gündemini tesbit etmek için hususî görüşmelere başladılar. Bir hafta süren bu görüşmelerde İgnatief askerî işgal teklifini geri almış, fakat

⁵⁵ B. H. Sumner, S. 217.

⁵⁶ A. L. Kennedy, *Salisbury*, S. 96.

⁵⁷ Aynı eser, S. 97.

ortaya koyduğu Bulgaristan arazisinin genişliğine Avusturya itiraz etmişti. Sonunda Salisbury'nin de aracılığı ile Bulgaristan iki eyalete ayrıldı, bu pürüz de hal edildikten sonra, konferansta müzakere için Babiâli'ye bildirilecek maddeler hazırlanmış bulunuyordu : a) Karadağ, Hersek ve kuzey Arnavutluk'ta harb sırasında kazandığı toprakları alacak, Sırbistan hududları ise harbtten önceki şekilde kalacak, b) Bulgaristan Tuna'dan Edirne yakınlarına kadar ve Balkan dağlarının kuzey ve güneyinde olmak üzere iki eyalete bölünecek, c) Bosna ve Hersek bir eyalet halinde birleştirilecek, d) Her vilâyete Babiâli tarafından ve altı devletin tasdiki şartıyla birer umumî vali tâyin edilecek. Bulgaristan için tâyin edilecek vali mutlaka hristiyan olacak, e) Asayişin muhafazası için yabancı kuvvetler bulundurulacaktı. Bu büyük şartların yanında mahallî halktan polis teşkilâtı yapılması, ecnebi kontrol komisyonu ve mütarekenin 28 marta kadar uzatılması gibi maddeler de yer almıştı.⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu'na ait bir konuyu görüşmek üzere toplanacak bir konferansta, Avrupalı murahhasların Osmanlı temsilcilerini aralarına almadan yaptıkları hususî görüşmeler Babiâli'de bir şok tesiri yapmıştı. Babiâli itibarının sarsılmasına tahammül edemezdi. Osmanlı siyasetinin müstakil olarak değil, yabancı devletlerin nezareti altında yürütülmesi, Babiâli'yi çok küçük bir mevkie düşürmüş olurdu. Sonra yukardaki şartların kabul edilmesine imkân yoktu. Bulgaristan'ın iki vilâyete bölünüp oradaki reaya tarafından selfgovernment sisteminin tatbik edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer eyâletleri için de bir örnek teşkil edecek ve böylece İmparatorluğun fizikî varlığı tehlikeye girecekti. Aynı hal Bosna ve Hersek için de variddi. Bu vilâyetlerde muhtar bir idare kurulsa bile, Babiâli geride kalacak Türklerin hak ve hukukunun korunacağını hiç sanmıyordu; gerek Sırbistan gerek Eflâk ve Buğdan'da muhtar bir idare kurulduktan sonra, bu eyaletlerden göç eden müslümanların sayısı gittikçe artmıştı.⁵⁹ Konferans, 24 aralıkta Bahriye Nezaretinin üst salonunda çalışmalarına başlayınca, Osmanlı temsilcileri Safvet Paşa (Hariciye nazırı) ve Edhem Paşa, (Şurayı Devlet reisi) altı devletin tekliflerini red ettiler.

⁵⁸ W. L. Langer, *European Alliances and Alignments*, S. 105, İ. H. Uzunçarşılı, *Bellekten*, VI, 9, S. 125.

⁵⁹ Ali Haydar Midhad, *Midhad Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi*, S. 241.

19 aralıkta Midhad Paşa sadriazamlığa getirilmiş ve 12 ekimde ilân edilen meşrutiyet metni esaslarının yürürlüğe girdiği konferansın toplandığı saatlerde açıklanmıştı. Atılan topları Avrupalı diplomatlar da duymakta gecikmemişlerdi. Safvet Paşa meşrutiyetin ilân edildiğini, tabaların cins ve din gözetilmeksizin kanun teminatı altına girdiğini ve konferansın da zaten varmak istediği neticenin hasıl olduğunu söyledi.⁶⁰ Dolayısıyla Avrupalı yazarlar meşrutiyetin ilânını Mithad Paşa'nın konferansı düşürmek için ortaya attığı bir vasıta olarak tasvir ederler. Eğer meşrutiyetin amacı bu olsaydı, Osmanlı temsilcilerinin derhal salondan çıkması lâzım gelirdi. Burada asıl maksat Avrupalı temsilcilere Babıâli'nin bağımsız bir politikası olduğunu anlatmaktı. Midhad Paşa en büyük arzusunu gerçekleştirmişti, fakat tek şanssızlığı, yanlış yorumlanan Bulgaristan hadiseleri yüzünden batılıların meşrutiyet rejimini çekimser karşılamalarıydı. Nitekim İgnatief'in de teklifi üzerine müzakerelere geçilmiş, fakat konferans derhal çıkmaza girmişti.

Babıâli'nin bu tutumu karşısında, Salisbury'nin İgnatief'i ikna etmesiyle Avrupa devletleri şartlarını biraz daha hafifleterek, umumî valilerin büyük devletler vasıtasıyla tayinlerinin beş seneye indirilmesi ve ıslahatı denetlemeye Osmanlı hükümetinin de katılmasını teklif etmişlerdi. Yukardaki şartları biraz da zorla kabul ettirmek için bunlara son taviz denilmiş ve red olundukları takdirde altı devlet elçilerinin olağanüstü temsilcilerle birlikte İstanbul'u terk edecekleri ultimatomu verilmişti (15 Ocak). Artık millî şuur uyanmış ve Babıâli itibarının sarsılmaması için her türlü çareye katlanmak kararını 18 ocakta sadriazamın gösterdiği lüzum üzerine toplanan 160 kişilik bir şûra meclisinde vermişti.⁶¹ Konferans ultimatomun red edilmesi üzerine 20 ocakta dağıldı. Sultan Abdülhamid II. üç gün sonra Rus elçisini huzuruna çağırarak, Osmanlı devletinin hak ve hukukuna müdahale edilmesiyle bundan doğacak sorumluluğun ve hattâ muharebenin diğer devletlere aid olacağını bildirmişti.⁶²

Konferansa iştirak eden temsilciler ve elçiler 25 ocaktan itibaren İstanbul'u terketmeye başladılar. Müzakereler sırasında ikinci plânda kalmış olan Elliot ise hiddetinden köpürüyordu. Salisbury

⁶⁰ Aynı eser, S. 219.

⁶¹ Bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Bellekten*, VI, 9, S. 125-30.

⁶² Ali Haydar Midhad, S. 244-5.

Rusların oyununa gelmişti, zaten İgnatief'in de istediği konferans şartlarının Babiâli tarafından kabul olunmaması ve Rusya'nın da rahatça harbe girmek fırsatını elde etmesiydi. Elliot daha görüşmelerin başlangıcında Disraeli'ye İngiltere'nin konferanstaki politikasının değiştirilmesini isteyen bir mektup yazmış ve müsveddesini amirine bile göstermekten çekinmemişti. Salisbury elçiye mektubu göndermemesi için rica etmiş, İstanbul'daki İngiliz delegasyonu arasındaki görüş ayrılığının meydana çıkmasıyla memleketlerinin itibarının sarsılacağını söylemişti. Fakat Elliot mektubu gönderdiği gibi, Salisbury de Disraeli'den İstanbul'daki elçisinin geri çağırılmasını istemiştir.⁶³ Babiâli'ye verilen ultimatomdan sonra iki diplomat arasındaki geçimsizlik son safhaya varmış ve Elliot Salisbury ile beraber İstanbul'dan ayrılmayı red etmişti. Disraeli durumu kurtarabilmek için elçiyi Salisbury gittikten sonra, senelik iznini kullandırmak üzere geri çağırmıştır. Zaten elçilerin gitmesiyle diplomatik münasebetler kesilmiş olmayıp, yalnız siyasî bir gösteri yapılmış oluyordu. Zira elçiler bir ay sonra tekrar vazifelerinin başına dönmüşlerdi.

Ocak başında İstanbul konferansının çıkmaza girmesi üzerine, Viyana'daki Rus elçisi Novikov, Andraşi ile gizli bir andlaşma yapmak için harekete geçmişti (bk. sh 46). Rusya 15 ocak ve 18 mart 1877 'de imzalanan gizli Budapeşte konvansiyonları ile Balkanlardaki en amansız rakibi Avusturya'yı da tarafsız hale getirmişti. Birinci askerî andlaşmada, Avusturya çıkması muhtemel bir Osmanlı - Rus harbinde tarafsız kalmayı taahhüd ediyor, buna mukabil Bosna ve Herseği istediği anda işgal etmek hakkını kazanmış oluyordu. Bu askerî andlaşmada Rusya Panslavizm politikasında bazı değişiklikler yapmıştı. Gorçakof Bosna ve Herseğin Avusturya - Macaristan'a bırakılmasından, Babiâli ile Habsburg İmparatoru arasında bir harb çıkarak, Osmanlı ordusunun kuvvetinden daha fazla düşeceğini de hesaplamıştı.⁶⁴ Sırbistan'a da eskisi kadar önem verilmediği, biraz da Andraşi'nin baskısıyla Rusya'nın buraya kuvvetlerini sokmamayı kabul etmesinden de anlaşılıyordu. 18 martta imzalanan siyasî konvansiyonda ise, Osmanlı İmparatorluğu Balkanlarda çöktüğü takdirde Bosna ve Hersek Avusturya'nın malı oluyordu. Görüldüğü

⁶³ A. L. Kennedy, *Salisbury*, S. 99.

⁶⁴ B. H. Sumner, S. 281.

gibi, Andraşi'nin teklifleri daha ağır basmış ve Rusya Balkanlardaki Panslavizm Konfederasyonu emellerinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. Şöyle ki, Balkanlarda kurulacak Arnavutluk ve Bulgaristan gibi yeni devletler yanında diğerleri de siyasî bakımdan tamamen bağımsız olacaklar, yani Balkanlarda bir Rus hegemonyası meydana gelmeyecek ve İstanbul için de bir serbest şehir statüsü düşünülecekti.⁶⁵ Bu gizli andlaşmalarla kuzey batı Balkanları Avusturya-Macaristan'ın nüfuz sahasına bırakan Rusya, doğu Balkanlarda serbestçe hareket etmek fırsatını kazanmıştı.

Rus programı aksamadan yürüyordu. Mithad Paşa'nın da 5 şubatta azledilmesi az rastlanan fırsatlardan bir tanesiydi. İslahatçı bir insan olarak Avrupa devletlerince de tanınmış bu insanı, Abdülhamid II kendi hesaplarına uygun gelmediğinden, meşrutiyetin ilânından altı hafta sonra İstanbul'dan uzaklaştırmıştı. Bu olay Avrupa'da değil Balkan hıristiyanları için düşünülen ıslahatın, Osmanlı İmparatorluğu'nda girişilmek istenen demokrasi hareketlerinin bile tehlikede olduğu intibahı uyandırmıştı. Böyle bir görüşten de en çok Rusya faydalanmıştır.

Fakat mart sonunda Babiâli ve Sırbistan'ın harbtan önceki şartlar üzerinde andlaşmaları, bir bakıma Avrupa devletlerini Balkanlardaki ıslahatı zorlamaya sevk etmişti. Londra'daki Rus elçisi Şuvalov ve Derby'nin müşterek çalışması sonunda, İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Rusya ve İtalya 31 martta Londra protokolü adı verilen bir beyannameyi imzalamışlardı. Bu protokolde Sırbistan ile yapılan andlaşma memnuniyetle karşılandıktan sonra, Babiâli'nin Karadağ ile de andlaşması (tabîiî harp sırasındaki toprak kazancını tanımak şartıyla), seferberliği kaldırması ve İstanbul konferansında görüşülen esaslar üzerinde Balkanlarda biran evvel ıslahat hareketlerine geçmesi isteniliyordu. Babiâli bu şartları yerine getireceğini kabul ve ispat ettikten sonra, Rusya da ordusunu silâhsızlandırmaya başlayacaktı. İstenilen netice elde edilmezse, o zaman altı devlet Avrupa'nın menfaati icabı olarak lâzım gelen tedbirleri alacaklarını da ilave ediyorlardı.⁶⁶ Disraeli Londra protokolünün ultiमतom değil, ancak bir bildiri olacağı hususunda ısrar

⁶⁵ W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After* (London, 1938) S. 2-3.

⁶⁶ Ali Fuat Türkğeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye* (hazırlıyan, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, T. T. K. Ankara, 1957) S. 261-2.

etmişti. Rusya ise bu beyannamede harbe girişini meşru kılacak çok kıymetli bir vesika bulmuştu. Sonra Babilî için de bu protokolün 15 ocak ultimatomundan hiçbir farkı yoktu. İlbaharın gelmesiyle Balkan karları erimeye başladığından, Rusya'nın harb ilân etmeden önce yapacağı mühim bir iş daha vardı; Romanya ile andlaşmak.

Romanya 1856 Paris andlaşmasile Besarabya'yı kaybeden Rusya'nın bu arazide gözü olduğunu bildiğinden, komşusuna karşı çok soğuk davranmaktaydı. Bilhassa Reichstadt görüşmeleri sırasında Rusya ve Avusturya - Macaristan'ın Romanya'yı aralarında bölüşmek için andlaşmaya çalıştıkları zanedilmişti. Bunun üzerine Romenler Babilî'ye yaklaşmak istemişlerse de, 12 ekim 1876'da neşredilen meşrutiyet beyannamesinde Romanya'nın muhtar bir eyalet olarak ilân edilmesi, kendilerini bağımsız hisseden Romenleri ister istemez Rusya'nın kucağına atmıştı. İstanbul konferansı ve Londra protokolü şartlarının kabul edilmemesi üzerine Rusya'nın harbe gireceği ve Romanya topraklarını da geçit olarak kullanacağı bilinmeyen bir şey değildi. 16 nisanda yapılan askerî andlaşmada, Romanya demiryollarını harb süresince geçit ücreti altın para ile ödenmek şartile açıyor, siyasî olan ikinci bir andlaşmayla da Rusya Romen topraklarının bütünlüğünü taahüd ediyordu.⁶⁷ Eğer Romenler 1877-8 savaşı sonunda Besarabya'nın ellerinden gideceğini bilselerdi tutumları herhalde başka türlü olurdu. Nihayet siyasî ve askerî bütün avantajları eline geçiren Rusya tek başına bırakılmış Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 24 nisanda savaşa girmişti.

⁶⁷ B. H. Sumner, S. 296, 299.